

סימן קמ"ז

לעניין דרשת שבת לפני קדיש של מוסף

ללמוד ולשנות בין תפילת יוצר לתפילת מוסף... ולא פירש טעם לזה וגם לא ראיתי טעם ברור, אם לא שנאמר דחיישינן דילמא משכא ליה שמעתא ואתי לאמנועי מתפלת מוסף בזמנא; אי נמי חיישינן ליותר מזה שמא יגיע זמן תפלת מנחה וצריך להקדימה ואינו ראוי לעשות כן... זה נראה לומר בטעם דבר זה, עם שאין זה כדאי ליבטל מללמוד ולשנות ובפרט אם יש עת פנוי בין שחרית למוסף מחששא רחוקה כזאת. ולא ראיתי לאחרונים ז"ל מי שזכר דברי הרב הנזכר, ואיפשר לומר שלא באו לידם, דאם לא כן לא ימנע שהיה נמצא מי שיחלוק עליו או יסכים לדבריו. סוף דבר: כיון שהוא ז"ל אוסר ולא נמצא מי שחולק עליו יש לחוש לדבריו כי גאון מפורסם היה. ואל תתמה על מה שנהגו לדרוש תמיד ברבים בין שחרית לתפלת מוסף וידענו שכך היה מנהגם וכן הוא מנהגינו היום, דאיפשר דמאחר שהוא דורש ברבים אין הרבים מניחים אותו להאריך יותר מדאי מפני חששא זו... ובפרט בדבר שהוא זכות לצבור לשמוע דברי תורה ולענות 'אמן יהא שמיה רבא' על הקדיש שאחר הדרשה שמקצועין בו

נשאלתי על ידי אחד מחברי הקהילה הכיצד נוהגים אנו שדרשת הרב נאמרת לפני מוסף? הלוא הפסקה בין שחרית למוסף איננה רצויה, וזאת משני צדדים: (א) אסור להפסיק בין שחרית למוסף. (ב) אין אומרים קדיש סתם, אלא צריך לומר לפניו משהו, והקדיש שלפני מוסף חל על 'אשרי' הנאמר לפניו, ואם מפסיקים אנו בדרשה ייצא שהקדיש לא נאמר על כלום, וכיצד אפשר לומר אחר כך קדיש?

והנה, לעניין הצד הראשון כבר נשאל בזה התשב"ץ (חוט המשולש, חלק ד', טור ג', סימן כ"ג), והשיב בזה הלשון:

"שאלת..." מהו ללמוד או לשנות בין תפילת שחרית לתפילת מוסף כי שמעתי שיש מפקפקין בדבר זה לאסור, ואני לא ראיתי ולא שמעתי שיש מי שאוסר, לכן שאלתי מאת האדון להודיעני אם יש סמך לאיסור זה...

תשובה: דבר זה לא ראיתו שנזכר בגמרא ולא בפוסקים ז"ל, זולתי בהלכות הגאון רבינו יצחק בן גיאת ז"ל כתב וזה לשונו: 'אין אדם רשאי

גזר דין של שבעים שנה, ומנהגן של ישראל תורה ואין לשנותו..."

שני דברים חשובים למדים אנו מתשובה זו של התשב"ץ. ראשית, למדים אנו כי ישנם שני טעמים אפשריים לדבריו של הרי"ץ גיאט שאין להפסיק בין שחרית ('יוצר') לבין מוסף: (1) שמא תימשך הדרשה ולא יתפללו מוסף. (2) שמא יגיע זמן מנחה, ואז מטעם שמנחה תדירה יצטרכו להקדימה בעוד אין ראוי לעשות כן. על כן, כדי להימנע משתי הבעיות הללו כתב הרי"ץ גיאט שאין לשנות בין שחרית למוסף. אומנם, אף שלהלכה למעשה מסכים התשב"ץ להחמיר כדבריו, מכל מקום, הוא מתרץ את מנהגנו לדרוש בין התפילות בכך שמאחר ויש כאן דרשה ברבים ולא לימוד עצמי, על כן הקלו שלא לחשוש לחששה רחוקה כזו, שהרי הרבים ידאגו לכך שהדרשה לא תימשך יותר מדי זמן. כך גם נפסק ב'ברכי יוסף' (או"ח, רפ"ד, ס"ק ט"ז), ובשו"ת 'שיח יצחק' (סימן קנ"ז), ולא מצאתי מי מהראשונים או האחרונים שחולק על דברי התשב"ץ לעניין זה.

אומנם, את עניין הקדיש עדיין לא פתרנו, אך כבר מדברי התשב"ץ אפשר ללמוד דבר נוסף הקשור לעניין הקדיש.

התשב"ץ כותב שיש אף מעלה בדרישת הדרשה בין שחרית למוסף, שהרי אז אפשר לומר שוב קדיש, והעם זוכה לקדש את שם ה' שהיא מעלה גדולה ביותר, ואם כן יש כאן רווח גדול שעבורו וודאי שמותר לדרוש בין שחרית למוסף. אומנם, יש לשאול: מדוע באמת מותר לומר קדיש לאחר הדרשה? ועל איזה קדיש מדובר – קדיש דרבנן או קדיש רגיל? לשם כך עלינו לנבור ביתר עמקות במקורותינו על מנת להבין את שורש תקנת הקדיש ויסודה. לאחר חיפושים רבים, מצאתי כי רבותינו הראשונים נחלקו בהבנת הדברים, ואין כאן המקום להאריך בכל דיני קדיש, אולם עיקר המחלוקת היא כדלהלן:

הכול מודים כי תקנת קדיש הינה תקנה קדומה של אנשי כנסת הגדולה, והכול מודים כי התקנה מבוססת במידה זו או אחרת על הפסוק "שבע ביום הללתיך", ועל פי זה מהללים אנו בקדיש את הקב"ה שבע פעמים ביום. אומנם, ישנם יותר משבעה קדישים בשלושת התפילות, אך נראה כי הכול מסכימים שהתקנה הקדומה לא כללה יותר משבעה קדישים ולאחר מכן נוספו קדישים בכל מיני מקומות. המחלוקת, כאמור, היא יסוד התקנה. השיטה הראשונה היא שיטת בעל 'הרוקח' (סימן שס"ב), וזו לשונו:

"ענייני קדיש, קדיש הראשון שלפני ברכו אחרי מקראות תהלים הללויות ואך תיקנו ברכת ישתבח בנתיים, ואומר יתגדל ויהא שמייה רבה יתברך עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן. קדיש השני אחר פסוק ברכת כהנים כשאין תחנון או אחר מקראות של תחנונים יתגדל עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן. קדיש השלישי אחר סדר קדושה וגומר הקדיש לפי שהוא סוף התפלה. יתגדל, יתברך, תתקבל יהא שלמא רבא, עד עושה שלום. קדיש הרביעי במנחה אחר פסוקי תהילה עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן. קדיש החמישי אחר פסוקי תחנון וגומרין כל הקדיש לפי שהוא סוף תפלת המנחה, ואפילו כשאין תחנון גומר אחר התפילה. קדיש הששי אחר פסוקי ברוך ה' לעולם אמן ואמן עד דאמירן בעלמא. קדיש השביעי אחר תפלת ערבית, וגומר כל הקדיש שהוא סוף תפלת ערבית. הרי ז' קדישין ביום על שם 'שבע ביום הללתיך'.

בשני וחמישי קדיש לאחר קריאת התורה קדיש עד דאמירן בעלמא, כי הקדוש ברוך הוא מתגדל על ידי תורה שבכתב, לכך לעולם קדיש אחר קריאת התורה, שהרי לא נאמרו קדיש עד אחר סדר קדושה. בערב שבת קדיש אחר פסוקי ושמרו בני ישראל את

השבת, וקדיש אחר במה מדליקין אחר פסוקי כל בניך למודי ה' עד יברך את עמו בשלום, ואינו אומר תתקבל שהרי לא התפללו אחר קדיש. בשבת תכף לקריאת התורה קדיש להפסיק בין תורה לנביאים, יקום פורקן אשרי וקדיש לפני תפלת המוספין כי אין להתפלל בולא כלום, לכך קדיש לפני התפלה לעולם. וקדיש לאחר פיטום הקטורת אחר כל בניך למודי ה'..."

הרוקח קובע כאן כלל מאוד מעניין, והוא: אין קדיש ללא לימוד תורה. קדיש אומרים לאחר לימוד תורה, משום שהקב"ה מתעלה ומתגדל על ידי לימוד תורה, וזו משמעות הקדיש – הדגשת גדולתו של הקב"ה כפי שהיא באה לידי ביטוי בלימוד התורה שלפני הקדיש. הדבר מתבהר במיוחד מההסבר שלו לקדיש שאחר שמונה עשרה, שלדעת הרוקח קדיש זה נתקן לאחר פסוקי ברכת כוהנים! כלומר: קדיש תמיד מגיע לאחר פסוקים, וגם במקרה של תפילת שמונה עשרה, הקדיש הוא מפני הפסוקים שיש בה. לכן, כל הרשימה איננה מתמקדת בתפילה אלא בתורה, וזו הרשימה המלאה של הרוקח: לאחר פסוקי דזמרה, לאחר פסוקי ברכת כוהנים או פסוקי תחנון, לאחר פסוקי 'ובא לציון', לאחר 'אשרי' במנחה, לאחר

קדיש זה, ומסקנתו, שלא מספיק תורה שבעל פה אלא יש צורך אף בדברי הגדה, ומכל מקום אף לשיטה המקילה יותר, המחייב בקדיש דרבנן הוא כל תורה שבעל פה.

לסיכום שיטה זו: המחייב בקדיש הוא לימוד תורה, כל לימוד תורה. לימוד תורה שבכתב הרי הוא מחייב בקדיש רגיל, ואילו לימוד תורה שבעל פה מחייב בקדיש דרבנן (וכן הוא בסידור רש"י, סימן תי"ט; פירוש סדר התפילה לרוקח, מנחה של שבת, עמוד תקפ"ב; שיבולי הלקט סימן ח', ועוד).

אומנם, בדברי שיבולי הלקט (סימן ח') מצאנו אף תשובה מרתקת של הראב"ד השני, בעל ספר 'האשכול', ובתחילה הוא מביא את הדברים שראינו בדברי הרוקח, אך לאחר מכן הוא מביא את השיטה החולקת, וזו לשונו שם:

"ומה שנהגו לומר קדיש אחר פסוקי דזמרא מצאתי הטעם לגאונים זצ"ל מפני מה מקדישין במקום שדורשין שם פסוקים לפי שאין כל תיבה ואות שבתורה שאין שם המפורש יוצא מהן מה שאין אנו יודעין לכך נהגו לקדש...

ובתשובות הרב רבי אברהם ברבי דוד זצ"ל מצאתי: על מעשה הקדיש לא נמצא בידינו דבר מבורר היטב מן

פסוקי תחנון במנחה, לאחר פסוקי 'ברוך ה' לעולם אמן ואמן' בערבית, קדיש לאחר ערבית, לאחר קריאת התורה בשני וחמישי, לאחר פסוקי 'ושמר' בערב שבת, לאחר 'במה מדליקין', ועוד כמה קדישים שכבר הזכרנו דומים להם. הצד השווה שבכולם, כפי שכבר אמרנו, שהקדיש תמיד בא לאחר לימוד תורה, וזהו המחייב בקדיש.

והנה, יש מקום עיון בתפילת ערבית, שהרי הרוקח כותב שלפני ערבית הקדיש מתחייב מכח אמירת הפסוקים, והרי בארץ ישראל (ואף בכמה מקומות בחוץ לארץ) אין נוהגים באמירת פסוקים אלו, ובכל זאת אומרים קדיש? וכן לעניין קדיש במנחה כשאינן תחנון, או לעניין קדיש שלאחר תפילת ערבית – מהו המחייב בקדיש במקרים אלו? ובאמת כתב ה'פרי מגדים' (או"ח נ"ה, משב"ד, סק"א) שקדיש שאחר תפילת ערבית הוא רשות! אך אפשר גם לתרץ (וגם כדי שלא יקשה ממנחה כשאינן תחנון) כפי שכתב הפרי מגדים באותו מקום ש"ומה שאומרים אחר תפלת י"ח, יש לומר שיש שם כמה פסוקים, 'רפאינו ה' וכדומה". אם כן, כאמור, המחייב באמירת קדיש הוא לימוד תורה. לעניין קדיש דרבנן, כבר האריך ה'מגן אברהם' (או"ח, נ"ד, סק"ג) לדון מהו המחייב

הראשונים אך סמכוהו האחרונים על הפסוק הזה 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', ועל מה שאמרו רבותינו ז"ל במדרש 'כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה' – מן הדברים הללו יוצא להן שאם נתקבצו עשרה בני אדם לדבר מצוה, בין לתפילה בין לתלמוד תורה, צריכין לקדש. לפיכך, אחר פסוקי דזמרא סמוך ל'ברוך הבוחר בשיר ובזמרה מלך אל חי העולמים' יקדישו פעם אחת לפי שכבר סיימו את המצוה של פסוקי דזמרא ועכשיו יתחיל האחרת שהיא קריאת שמע בברכותיה. ושם יפסיקו לפסוק צדקה או לדבר אחר או שם יעכב עליהם מעכב מלקרוא את שמע ויצאו בלא קדיש – לכך נתקן הקדיש אחר פסוקי דזמרא. וקדיש אחר יאמרו אחר סיום כל התפילה, שכך הוא מצוה בפני עצמה ואינה מתחברת עם מה שיאמר אחריה. וקדיש אחר יאמרו אחר קריאת התורה מפני שקריאת התורה בעשרה מצוה בפני עצמה היא. וקדיש אחר יאמרו אחר סדר קדושה מפני שגם היא מצוה בפני עצמה והוא דבר שבקדושה ולא יהא פחות מעשרה. וקדיש אחר יאמרו אחר קריאת מזמור או פרק או אגדה או משנה שרגילין לקרות במקצת מקומות כמו שאמרו בסוטה עלמא אמאי מיקיים? אקידושא דסידרא

ויהא שמה רבא דאגדתא. וקדיש אחר יאמרו אחר 'אשרי' במנחה מפני שהיא מצוה בפני עצמה דאמר ר' אבינא 'כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא'. וקדיש אחר יאמרו אחר ברכת של קריאת שמע של ערבית מפני שתפילה של ערבית רשות ושם יצא אדם מבית הכנסת אחר שגומרין הברכות של אמת ואמונה ולא יתפלל י"ח ונמצא יוצא בלא קדיש. וקדיש של אחר תפילת ערבית שכבר נשלמה התפילה"

מדברי הראב"ד יוצא בכירור שלא כהרוקח, שאין קדיש דין בלימוד תורה אלא קדיש הינו דין בקידוש ה' לכל סוגיו. בכל מקום שיש לנו קידוש ה' בסגנון אחר ותחת שם של מצווה אחרת – שם אומרים קדיש מיד לאחר מכן. רשימת המצוות שמציע הראב"ד הינה: אמירת שבחו של הקב"ה בפסוקי דזמרה, קריאת שמע, שמונה עשרה, קריאת התורה, 'ובא לציון', לימוד תורה, אמירת 'אשרי'. לאחר כל אחת מהנ"ל אומרים קדיש, כיוון שכל אחת מהנ"ל הינה מצווה בפני עצמה.

לסיכום שיטה זו: כל מקום שיש מצווה בפני עצמה, יש לומר קדיש לאחריה, ובלבד שהדבר נעשה בעשרה

של ערבית שאומר בלא קדיש, אך טוב שיאמר פסוקי דתהילה או שאר פסוקים עד ג' או יותר ואחר כך יאמר קדיש שלא לשנות מנהג התפלה ובזה הקפידו הראשונים..."

ונראה להקיש מהרישא אל הסיפא, שכמו שהטעם שלא לומר פסוקי דזמרה במרוצה הוא משום שאין זה נאה ואין זה יפה לקצר בשבחו של מקום כדי לשאול את בקשותינו מאתו, כך גם מקפידים אנו בכל מקום שאנו יכולים לקדש את שמו של הקב"ה ולגדלו קודם שניגשים אנו לתפילה שגרעינה המרכזי הינו ההתמקדות בצרכינו ובמצבנו. ומטעם זה יש עניין לומר קדיש קודם התפילה. מעניינים מאוד הם דבריו של בעל ה'כלבו' שאומר שנוהגים לומר פסוקים קודם ברכו של ערבית כדי לומר קדיש – הלא זהו מנהג קהילות ספרד, שמקפידים לומר מזמור קודם ערבית כדי לקדש את שמו של ה' באמירת 'ברכו' דווקא לאחר אמירת קדיש, וסמך גדול יש למנהגם זה מדברים אלו שעתה ראינו.

מעתה, נראה שיש מקום גדול לקיים את מנהג הקהילה – וקהילות רבות אחרות – לדרוש את הדרשה לפני מוסף, שהרי הקדיש אינו מהווה בעיה לפי

ושמו של הקב"ה מתקדש בציבור. בעוד שלפי הרוקח עיקר המקור לקדיש היה הפסוק 'שבע ביום הללתיך', הראב"ד אומר כי עיקר מקור הדברים הינו בפסוק 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' (הבנה דומה) אף שאיננה מוצגת בבהירות כבשיכולי (הלקט) אפשר למצוא במחזור ויטרי (סימן א'), האגור (סימן צ"ז) ועוד).

והנה, נשאר לנו לדון בנושא נוסף קודם שניגשים אנו להלכה למעשה, והוא עניין סמיכת הקדיש לתפילה. הנה, מצאנו ראשונים רבים שאומרים כי יש עניין לומר קדיש קודם התפילה, ומסיבה זו מקפידים לומר פסוקים קודם תפילת שמונה עשרה על מנת שלא יבואו להתפלל ללא אמירת קדיש קודם לכן. בטעם הדבר נראה להביא את מה שכתב ה'כלבו' (סימן ו'), וזה לשונו:

"ואחר ישתבח פותח החזן קדיש, שכן דרך הקדיש לבא אחר קריאת פסוקים או אחר דרשה, וכתב הרב רבי נתן ז"ל שיש בני אדם שאומרים פסוקי דזמרה במרוצה כשיש שם מנין, ולא יאות עבדין שמקצרין שבחו של מלך מלכי המלכים בשביל שאלת צרכם, היש מושל שיתרצה בכך? ואם איחר והפסיק בין פסוקי דזמרה לקדיש יאמר ברכו בלא קדיש, וראיה לדבר: ברכו

להפסיק ביניהם", ולכאורה דבריו מהווים סתירה לדברינו. אומנם אין הדבר כן, שכן דברי השולחן ערוך עליו נסובים דברי המשנה ברורה, הינם בנוגע להזכרת נשמות, שאין בהם בהכרח פסוקים, ובהם באמת אין להפסיק בין 'אשרי' למוסף. וסוף דבריו של המשנה ברורה יוכיח, שכתב: "ויהללו" שאומרים אין הפסק. ומה שנשתרבו המנהג שכשיש חולה או חזן החזן הספר תורה בידו לאחר 'אשרי' ואומר 'מי שבירך' ומפסיק הרבה בין 'אשרי' לקדיש שלפני העמוד – שלא כדין הוא". והרי בדיוק כדברינו! 'יהללו' אינו הפסק כיוון שמדובר בפסוקים, אך 'מי שבירך' הוא ודאי הפסק שהרי אין שם לימוד פסוקים כלל.

הלכה למעשה: על כן נראה, שכל דרשן שבדרשתו משלב פסוקים מן התנ"ך, הרי הוא רשאי לדרוש בין שחרית למוסף, ורשאי הוא לעשות כן אף לפני הקדיש שלפני מוסף, ואין בכך כל חשש, לא לכתחילה ולא בדיעבד.

השיטות שראינו. לפי שיטת הרוקח, הלוא קדיש אומרים על כל לימוד תורה, ואם כן לתפילה אין כל מעלה יתירה על הדרשה מהבחינה הזו. אומנם, שייך לבוא ולומר כי אם בדרשה אין כל תורה שבכתב לא שייך לומר עליה חצי קדיש אלא דווקא קדיש דרבנן, ובאמת נראה לי שאם הרב רוצה לדרוש דווקא לפני מוסף מחויב הוא להזכיר פסוקים בדרשתו כדי שלא לבוא לידי אמירת חצי קדיש במקום שצריך לומר קדיש דרבנן. ולפי שיטת הראב"ד, הלוא המחייב בקדיש הוא הקדשת ה', וגם הלימוד בדרשה הוא דרך של עשיית מצווה שיש בה הקדשת ה' כפי שראינו, ואם כן גם עליה מותר לומר את הקדיש – אומנם גם כאן, לכאורה, ניתן לומר שקיים הסייג שהזכרנו שיש לומר פסוקים בדרשה.

והנה, המשנה ברורה (או"ח, רפ"ד, ס"ק ט"ו) פסק שלא להפסיק בין 'אשרי' למוסף משום "דהקדיש שאומרים לפני העמוד קודם תפלת י"ח הוא קאי על 'אשרי' שאמר בתחלה, ועל כן אין